

A HÁT DISKURZUSJELŐLŐ PARTIKULÁHOZ KÖTŐDŐ NYELVHASZNÁLATI STRATÉGIA

1. Bevezetés

Dolgozatomban a diskurzusjelölők közül a *hát* partikulával foglalkozom, a hozzá kötődő nyelvhasználati stratégiákat mutatom be nyelvtörténeti és szinkron nyelvi példák segítségével. A *hát* partikulának nem csupán a használati köre változatos, hanem a partikula eredete, szófaji értéke és használatának a megítélése is vitára adhat okot. Mivel a *hát* partikula napjainkból kimutatható jelentései összefüggenek a szó szófaji értékével és történeti fejlődésével, ezért először a *hát* kialakulásáról szólok röviden.

2. A *hát* partikula története – kialakulása és szófaja

A *hát* első előfordulása 'akkor' jelentéssel a TESz. (1970: 72) szerint 1474-re tehető. A toldalékszóji használatra 1476-os az első ismert adat, 1519-ből pedig már a kötőszói jelentés adathozható. A *hát* Klemm Antal (1923: 117) szerint a *hát* 'pars postica' főnév *-t* helyhatározóragos alakja. E szófejtés igazolására Kálmán Béla (idézi Balázs 1963: 48) párhuzamként említi a 'hát, dorsum' jelentésű vogul *sis* főnevet, mely időhatározó névutóként 'után' jelentésben volt használatos. Ezzel a szószármaztatással azonban nem mindenki ért egyet. Balázs János (1963: 48) és a TESz. (1970: 72) szerint a *hát* megszilárdult ragos alakulat, amely a *ha-*, *ho-* névmástöbblől alakult ki az *-i* lativusi és a *-t* locativusi raggal. Ezt az eredetet erősíti, hogy a *hát*-nak lehetett mutató névmási jelentése. A *hát* eredetileg helyhatározószó, majd 'akkor' jelentésű időhatározószó volt, és az időbeli rákövetkezést jelölő időhatározószóból vált következtető kötőszóvá, illetve beszédtöltelékké (Klemm 1940).

A *hát* határozószóként ősmagyar kori ragszilárdulás eredményeként jött létre. Ezt támasztja alá az is, hogy már a kései ómagyar kor elején háttérbe szorult, elvesztette az időhatározói jelentését, és tartalmatlan elemként kezdett viselkedni (Benkő 1991: 417). A Szabács Viadala a *hát*-nak még mindkét fajta használatát illusztrálja: a „*Halalt es vallottak hat nemellyek*” mondatban a *hát* még az eredeti 'akkor' jelentésében szerepel, míg a „*Mert Ez...lwn nalok hat twkellertes*” példánál már a töltelék-szó-szerep dominál.

A XVI. század második évtizedétől már adathozható a *hát* a latin *ergo*, *igitur* szavak megfelelőjeként is, ám csak kérdésekben (Juhász 1992: 776). Például a Jordánszky Kódexből (1516–1519) származnak a *hát az setétség minemű léssen?; ki vagy hát?; hát mi oka, hogy nagyobbban nem engedünk?* kérdések is. A XVII. századtól pedig a *hát* a *tehát*-tal együtt a következtető mondatok kötőszavává vált (Klemm 1940, Berrár 1957).

A *hát* különféle szófaji értékei közül a továbbiakban csupán a partikulai használatot vizsgálom, vagyis azt, amikor a *hát* diskurzusjelölőként áll a mondatban. A diskurzusjelölők a diskurzusszervezésben részt vevő olyan nyelvi elemek, amelyek nincse-

nek hatással a megnyilatkozás igazságfeltételeire, nem befolyásolják a megnyilatkozás propozicionális tartalmát, azonban emocionális és expresszív funkcióval bírnak (Jucker 1993). Jelentésük procedurális és nem konceptuális, valamint szintaktikailag és prozódiailag elkülönülnek a mondat többi részétől.

A diskurzuselemzés (Kiefer 1988; Németh T. 1998) a *hát* partikulának három fő használati körét különítette el. A *hát* használatos általános válaszjelölőként; bevezethet kérdést; valamint a magyarázkodás és az önjavítás eszköze is lehet. Mivel korábbi kutatásaimban (Schirm 2007) a kérdések típusaival és funkcióival foglalkoztam, ezért a *hát* különféle használati módjai közül dolgozatomban a kérdésbevezető módhoz kapcsolódó többletfunkciók összefüggésrendszerét mutatom be. Nyelvtörténeti és értelmező szótárak, tájszótárak, iskolai nyelvtanok, hitviták, valamint szinkrón vitaműsorok és országgyűlési jegyzőkönyvek segítségével azt vizsgálom meg, hogy történt-e valamilyen változás a kérdésekben megjelenő *hát* partikula használati szabályaiban, illetve arra keresem a választ, hogy a beszélők miért használják a kérdéseikben a *hát* partikulát, mi motiválja a választásukat.

Nézzük először, melyek azok a jellegzetességek, amelyek a régiségben is megvoltak, és napjaink *hát*-os kérdéseiben is tetten érhetők! Először is az, hogy a *hát* diskurzusjelölő partikula az élőszo jellegzetessége, még akkor is, ha írott formában jelenik meg. A reformáció korában például Méliusz Juhász Péter használta előszeretettel a *hát* partikulát: „*Mit árt hát neked az ördög, az halál, az bűn, az fegyver? Semmit nem!*” (idézi Horváth 1952: 7). Stilisztikai célból alkalmazta írásaiban a *hát*-ot, az élőszo legközönségesebb fordulatát. „*Isten térszen-e vakká?* – teszi fel a kérdést: „*Nem! - Hát?*” – folytatja Méliusz. Ezt a *hát* kérdő szócskát „az irodalmi nyelv azóta csaknem” elfelejtette (Horváth 1952: 8).

3. A *hát* használatának a megítélése

A *hát*-ot tartalmazó kérdések megítélése változott az idők folyamán. A partikula használatához több nyelvhelyességi szabály és nyelvi babona is fűződik. A 20. század elején nyelvtaníróink még ajánlják, sőt, propagálják a *hát* használatát. Simonyi Zsigmond a Helyes magyarságban (1905: 43) megjegyzi, hogy a „kérdésben *és aztán* helyett magyarosabb: *hát aztán*”. Antibarbarus álnéven (1916: 252) ugyanő 11 évvel később az *és azután* kérdést németességnek tartja, s megjegyzi: magyarul így kérdezzünk: *hát aztán?*

Ezt az attitűdöt váltja fel a későbbiekben az a nyelvi babona, hogy köztöszóval, illetve *hát*-tal nem kezdünk mondatot. Ez a köztévhit a mai napig erősen tartja magát, főként az általános iskolai és a középiskolai magyartanári gyakorlatnak köszönhetően. A *hát* használatát ugyanis leginkább az iskolákban szokták tiltani, a beszéd-töltelék kategóriájába sorolva ezt a nyelvi elemet. A nyelv művelők is a tartalom és a nyelvi funkció hiányát emelik ki, amikor „bántó pongyolaságnak” (Ferenczy–Ruzsiczky 1964: V) titulálják a *hát*-ot. A Nyelv művelő Kézikönyv (1983: 324) a beszéd-töltelékek közé sorolva még elítéli a *hát* használatát, a Nyelv művelő Kéziszótár (1996: 64) azonban már megemlíti e nyelvi elemek egyéb lehetséges használatát is: „kifejezhetnek állásfoglalást, értékelést, nyomatékot, ill. lehet fatikus (kapcsolattartó, a közlési csatorna működőképességét ellenőrző) szerepük is”. Azonban egyik használati módra sem hoz példát a könyv.

A tapasztalat azt mutatja, hogy az egyetemi hallgatók többsége magával hozza a középiskolából a *hát*-hoz kötődő nyelvi megbélyegzést, az interneten olvasható fórumhoz-

zászólásokból és írásokból azonban már kritikai ítéletek is kiolvashatók. A nyelvhasználók ugyanis kijavítják egymás nyelvi babonáit, ahogy azt a következő példa is mutatja: – *Hát én is:-)* – *Háttal nem kezdünk mondatot.* – *Persze, illik szembefordulni azzal, akihez beszélsz, nem csak úgy félvállról odaböfögni a mondanivalódat. Amúgy ilyen nyelvtani szabály nincsen, az „és” és a „hát” szó is állhat mondat elején. Ne hallgass azokra, akik félre akarnak vezetni.* Továbbá, szövegösszetartó erőként és stílusesszöveggé is használják a hát-ot, például: *Hát, mert...izé.* (*Háttal sem kezdünk mondatot! És ha Háttal sem kezdünk mondatot, akkor hogy kezdjem a „háttal nem kezdünk mondatot”-ot? Egy újabb rejtély... És mi az hogy izé? Hát az izé egy szóhelyettesítő szó. Már megint hát...,* valamint a szó többértelműsége nyelvi játékra is csábítja az internetezőket: – *Háttal nem kezdünk mondatot, tehát: Has nem bezárt? A hát-nak az írott beszélnyelviség különböző szövegtípusaiban való megjelenésével és a hozzá kötődő nyelvhasználói attitűdökkel ebben a dolgozatban terjedelmi korlátok miatt nem tudok részletesen foglalkozni, az Schirm 2008b-ben olvasható.*

Az eddig idézett példák is megmutatták, hogy a beszélők az előíró szabály ellenére is használják megnyilatkozásaikban a hát partikulát. Egy friss felmérés (Dér–Markó 2007: 63) eredményei szerint napjainkban az egyik leggyakoribb diskurzusjelölő a hát. Vagyis ez a lexikai egység a beszéd természetes velejárója, s nem tiltani kellene a használatát, hanem írott és beszélnyelvi szövegek elemzésével be kellene mutatni a funkcióját, működését. A továbbiakban a partikulának a kérdésekbeli működésével foglalkozom.

4. A hát partikula a kérdésekben

A hát partikula kezdettől fogva gyakran szerepel(t) kérdő mondatokban. Ha elfogadjuk a partikulának a TESz.-ben (1970: 72) szereplő származtatását, ti. azt, hogy a *ho-*, *ha-* névmási tö van benne a szóban, akkor máris érthetővé válik a kérdésekben való gyakori megjelenése. Ugyanis a *ho-*, *ha-* névmási tö kérdő névmási funkcióban közkeletű volt, ahogy azt a *hol*, *hová* kérdőszók is mutatják (Balázs 1963: 50).

Hát partikulás kérdések a XVI. század óta adatolhatók. A 2. fejezetben már idézett Jordánszky-kódex példái (*hát az setétség minemű léssen?; ki vagy hát?; hát mi oka, hogy nagyobbban nem engedünk?)* esetén azonban még nehéz a hát funkcióját pontosan meghatározni. Ezért a kérdésbeli hát működésének a bemutatásához olyan korai korpuszt kerestem, amely a kérdések szövegkörnyezetét is hűen rögzíti. A kérdések vizsgálatánál ugyanis az egyik alapvető követelmény, hogy a kérdést mindig a rá adott válasszal együtt kell elemezni, a tágabb kontextus figyelembevételével. Ezt szem előtt tartva, az általam választott történeti korpusz az 1660-ból származó sárospataki hitvita volt. (A hitvita részletes elemzése Schirm 2008a-ban olvasható.)

A sárospataki hitvita célja Báthori Zsófiának és fiának, I. Rákóczi Ferencnek a rekatolizálása volt. A hitvita asztali beszélgetés formájában zajlott le, s a vita jegyzőkönyve a megnyilatkozásokat szó szerint rögzítette, így a hitvita egészét csaknem filmszerűen lehet rekonstruálni (Kulcsár 1999). A beszélgetés során a pápisták és a reformátusok vitatkoztak egymással, s a térítő pápista aktivitás egy igen lekezelő vitastílussal párosult. A sárospataki hitvitában talált kérdések többségében benne volt a hát partikula, ám a vitázó felek közül csak a pápisták használták ezt a nyelvi elemet. Például:

Papista. de hiszen azt tartya kegték, hogy nem szükség az írást magyarázni olly világossan

- Refor'* *Nem mondjuk mi azt úgy egy áttalában.*
Papista ***Kitsoda és miképpen magyarázhattya hát az írást?***
Reform' *Minden igaz keresztyen emberek, kik az ő hivatalyok szerint különböző mértékkel vötték a' Szent Lélek ajándékát.*

A *hát* többféle szófaji szerepben állhatott már ekkor: határozószóként, töltelékszóként és kötőszóként is. Juhász Dezső szerint (1992: 776) a kérdésben szereplő *hát* legtöbbször a latin *ergo, igitur* szavak fordításaként szerepel. A hitvitában azonban nem ilyen latinizmusról van szó, hanem arról, hogy a *hát* olyan todalékszó, amelybe még az eredeti 'akkor' jelentés is behelyettesíthető (Juhász 1992: 781). Emellett azonban nyomatékosítást, illetve tétovázást is kifejezhet, s ezáltal képes a kérdés komplexszé tételére. Vagyis pontosan úgy viselkedik, mint egy diskurzusjelölő elem. A fent idézett példában a pápista ellenfél kérdése (*Kitsoda és miképpen magyarázhattya hát az írást?*) a tisztázó és a vitázó kérdés jegyeit egyszerre viseli magán, s ezt az értelmezést a kérdésben megjelenő *hát* szócska is erősíti. Ugyanez a stratégia figyelhető meg a hitvita egyéb *hát*-os kérdéseiben is. Például:

- Papista.* ***Hát honnan tudod a' több könyvek adattak az Eccl'ának, nem ezek?***
Refor.' *Tudhatni először az Experienciából, mert azok a' Bibliába' vagynak, és nem ezek, meg tartottak volna pedig ezekis, mint azok, ha adták volna az Eccl'ának*

A kérdés tágabb szövegkörnyezete megmutatja, hogy nem töltelékszóként, és nem is az eredeti 'akkor' jelentésében kell a kérdésben lévő *hát*-ot értelmezni, sőt, nem is egyszerűen az *és* szinonimájaként áll ebben a kérdésben, hanem diskurzusjelölőként viselkedik.

A *hát* szócskát ma már egyértelműen diskurzusjelölőnek tartják, de ennek a pontos kialakulása még nincs tisztázva. A diskurzusjelölővé válás időpontjának a meghatározására én sem teszek kísérletet, csupán azt mutattam be, hogy a sárospataki hitvita kérdései alapján úgy tűnik, hogy már a XVII. században létezett a *hát* szónak ez a használata. Mivel azonban a hitvita elemzése során csupán a leírt kontextusra és a lejegyzett szövegre támaszkodhattam, a központosításban nem tükröződő szupraszegmentális tényezőkre nem, így csak óvatos megállapításokat tehetek a *hát*-nak a hitvita kérdéseiben betöltött szerepéről. Véleményem szerint a *hát* partikulának a használata az udvariassággal, illetve az arc munkával hozható kapcsolatba. Az *arc* (*face*) nyelvészeti terminusként Goffmanntól származik, s egy tulajdonságegyüttest jelöl, amellyel minden ember rendelkezik. „Olyan én-kép, amelyet a társadalmilag megerősített tulajdonságok körvonalaznak.” (Goffmann 1995: 3). Az interakcióban a beszélők törekszenek az arcfenyegetés minimalizálására, és saját arcuk rendbehozására, s legtöbbször olyan stratégiát alkalmaznak, amellyel el tudják kerülni az arcfenyegető aktusokat, illetve ideális esetben arra is ügyelnek, hogy a beszélgetőpartnerük arca se sérüljön. Ezzel szemben a hitvita tipikusan arcfenyegető aktusokat tartalmazó beszédtevékenység. A térítő pápisták kérdései már a vita legelejétől kezdve erősen arcrombolóak. Ezt az erős arcrombolást enyhítik valamelyest a *hát* partikula használatával. A hitvita elemzése során kiderült, hogy a *hát*-os kérdések eloszlása a szerepekhez igazodott. Csúpan a térítő pápisták használták kérdéseikben ezt a partikulát, a térítendőek nem. Ám az is kiderül a szöveg elemzéséből, hogy nem vitapartnerük arcát próbálták óvni a *hát*-os kérdésekkel, hanem saját arculatuk fenyegetettségét akarták mérsékelni.

Tehát az egyik nyelvhasználati stratégia, ami a kérdésbeli *hát*-hoz köthető, az a kérdés általi állításnak a gyengítése. Mivel a nyelvjárások jellegüknél fogva jobban őrzik a nyelv archaikus vonásait, ezért tájszótárakban és nyelvjárási gyűjtésekben utána néztem, hogy a *hát* milyen szerepet tölt be a kérdésekben az egyes nyelvjárásokban.

A népnyelvben nagyon gyakori a *hát* partikulával való kérdezés, ezt már 1899-ben megállapította Kosztolányi Zoltán (1899: 541–547), s a mostani nyelvjárási gyűjtések és tájszótárak is igazolják ezt az állítást. Hódmezővásárhelyen például az olyan emberre, aki gyakran kezdi a mondanivalóját a *hát* szóval, a *Hát alatt vőgy is van* szólást használják (ÚMTSz.2 / 875).

Rubinyi Mózes a múlt század elején (1901: 116) még adatolta a moldvai csángóknál a *hát*-nak az időhatározói jelentését. Az általa gyűjtött példa a következő volt: *Szolomon felfogotta, ad, hát há megtuggyák tartani* (azaz Salamon felfogadta, hogy ad, akkor, ha ...).

Csúry Bálint a Szamosháti szótárban (1935: 368–369) a *hát*-ot egyfelől a továbbfolytatott kérdés bevezető szavaként említi (pl.: *Hát a lú elég nagy vóut?*), másfelől a meglepetés és a csodálkozás tartalmának a jelölőjeként (pl.: *Hát hagyod magad?*), illetve az 'ugyanbizony, vajon' jelentésben is adatolja a partikulát (pl.: *Na, hát mit akársz? Hát ezek vajom mit akárnának?*). Bálint Sándor (1957: 575) a Szegedi szótárban a kérdésben bevezető szóként említi a *hát*-ot, a *Hát odahaza hogy vattok? Hát ez ki?* példákat hozva.

Az értelmező szótárak a kérdésbeli *hát*-nak árnyaltabb leírását adják. Czuczor–Fogarasi (1864: 1452) a kérdő *hát*-nak még csak kétféle használati körét írja le: egyrészt kétkedve kérdezésre használatos a *hát* (*Hát pénzt kapsz-e?*), másrészt a beszéd tárgyának folytatásakor vagy az attól való eltéréskor alkalmazzák (*Hát még mivel szolgálhatok?*).

Az ÉrtSz. (III / 144–145) a kérdést bevezető *hát*-nak azonban már kilenc fő jelentéskörét adja meg. A *hát* eszerint állhat bevezető szóként (*Hát mi újság nálatok?*); szerepelhet nyomósító szóként vagy lágos eldöntendő kérdésben (*Hát találkoztál az igazgatóval vagy sem?*); állhat ellenvetést tartalmazó kérdés elején (*Hát nem kell-e mindent megpróbálnunk, hogy minél előbb magára találjon?*). Felveheti az 'ugyan' jelentését is, ilyenkor a bizonytalanság és a találgatás közvetítője lesz (*Ejnye, hát hol járhat most ez a félsz benne?*), kifejezhet csodálkozást, meglepetést, enyhe rosszallást és megütközést (*Hát te hogy kerülsz ide?*), valamint erős felindultságot, haragot is közvetíthet (*Hát tehetek én arról?!*). Bevezethet állító értelmű tagadó kérdést (*Hát nem neveltem én őt tisztességesen?*), és a közlés megerősítését váró kérdést is (*Hát nem?*). Megjelenhet továbbá az események elbeszélésében további részletek iránt érdeklődő kérdésként is (*Hát aztán?*).

Kíváncsi voltam, hogy a szótári információk mennyire vannak összhangban a tényleges nyelvhasználati adatokkal, így televíziós és rádiós vitaműsorokban, valamint országgyűlési jegyzőkönyvekben néztem meg a *hát* partikula viselkedését a kérdésekben. Elsőként az ATV-n sugárzott Pro és Kontra című vitaműsor egy részletén mutatom be a *hát* partikulához köthető egyik nyelvhasználati stratégiát:

*A: És szerintem maga is érti, hogy mi miről beszélünk, és maga segítsen nekünk, és mi okosak szépen bújjunk össze, nem így, a televízióban, meg a Parlamentben, hatan-nyolcan; hívjon meg embereket, a Hankiss tanár urat hívja meg, a Verebes Istvánt hívja meg, egy csomó ember a ballibból érti ám, hogy mi mit beszélünk. **Hát** milyen alapon lehet megmagyarázni a magyarországi médiahelyzetet? Melyik isten hatalmazta fel a szoclib tábor, hogy ez így legyen? Mi ezt vitatjuk, és kérjük a maguk segítségét, és ezért ki kell mennünk*

az utcára. És akkor engem nem zavar, hogy a magyar ATV-n a Fásy Ádám hetvenöt darab műsort csinált egyfolytában MSZP-s polgármester-jelöltekkel és képviselőjelöltekkel, mer' akkor majd a mi képviselőjelöltünk, őket bemutatjuk ott. De hát így hogy lehet? Hogy az MSZP-s jelöltek hetvenöt műsorban, a mi jelölteink meg sehol. Melyik isten hatalmazta fel magukat erre?

Ebben a hosszú monológ-részletben a *hát* partikula szónoki kérdésekben jelenik meg, s ezeket a kérdéseket hatáskeltő funkciójuk miatt használja a beszélő, azaz nem vár választ a feltett kérdésre. Az idézett példa *hát*-os kérdései valójában nem is kérdésnek, hanem állításoknak tekinthetők, mégpedig ellentétes értelmű állításoknak. A *Hát milyen alapon lehet megmagyarázni a magyarországi médiahelyzetet?* kérdés a *Semmilyen alapon sem lehet* állítással egyenértékű, a *De hát így hogy lehet?* kérdés pedig az *Így sehogysem lehet* állítással ekvivalens, s ezt az értelmezést a kérdés hullámzó intonációja is alátámasztja. Ha a kérdésekből elhagyjuk a *hát* elemet, továbbra is szónoki kérdések maradnak, de a partikula alkalmazása felerősíti a retorikusságukat. Egyértelműen látszik, hogy nem megakadásjelenségként és nem beszéd-töltelék-ként funkcionál a *hát* ezekben a kérdésekben, hanem ellenvetést, illetve erős felindultságot és méltatlankodást fejez ki.

A Közhang című műsorból származó részletben is hasonlóképpen viselkedik a *hát* partikula:

B: *Az az igazság, hogy mind a két oldalról lehetne mindenfajta példát felhozni, tehát a jobboldal részéről is lehetne ugyanilyen példákat felhozni.*

A: *Konkrétan gyerektáborról?*

B: *Most nem gyerektáborról beszéltem; lehetne felhozni példákat.*

A: **Hát** akkor honnan?

A *Hát akkor honnan?* kérdés egy vitázó kérdésnek tekinthető, az A beszélő az előzőleg elhangzott megnyilatkozás igazságértékét kérdőjelezi meg a kérdésével. Nem információt kér a kérdéssel, hanem vitatkozik B álláspontjával, s a kérdés hangsúlyából kiderül, hogy a *hát*-ot annak a nyomatékos kifejezésére használja, hogy szerinte semmilyen példát nem lehet felhozni, vagyis a partikula az ellenvetést erősíti, és egyben retorizálja is a kérdést.

A Parlamenti Napló jegyzőkönyvéből származó alábbi részletben pedig a *hát* partikula többféle viselkedését is nyomon követhetjük:

Dr. Isépy Tamás (KDNP): Két percre sem lesz szükségem, mert sajnos nem az ellenzék nem következetes, a kormány nem következetes. Miért nem kérte a magyar-román alapszerződéshez a parlament hozzájárulását? Egy szándék megvalósításához miért kéri? Egy szándék megvalósításához! Hát ez nem következetesség. Mi éppen azt mondjuk – most ebben a felszólalásban is, a három ellenzéki párt álláspontját –, hogy mi szükségesnek tartjuk a probléma megoldását, de ez nem a probléma megoldása. Hát hol van az alapító okirat tartalma? Hát azt kell megmondani! Hát ahhoz milyen szándékok? És tessék mondani, 28 százalék meg tudja akadályozni egy szándék megvalósítását?

A *hát* ebben a példában egyrészt kötőszói értelmében szerepel (*Hát ez nem következetesség*), konklúziószóként (vö. Ladányi 1961) viselkedik, azaz a mondanivaló részösszefoglalását végzi el. Másrészt kommunikációs-tervező funkciója van: összeköti a megnyilatkozásokat (*Hát azt kell megmondani!*). A két kérdésben (*Hát hol van az alapító okirat tartalma? Hát ahhoz milyen szándékok?*) pedig a szubjektív és az érzelmi

többlettartalom miatt a partikula a kérdések retorikusságát erősíti. Látható tehát, hogy egyik esetben sem megakadásjelzőként áll a *hát*, minden megjelenésének pragmatikai funkciója van.

Az általam vizsgált korpusz kérdéseiben a *hát* partikulának a nyomósító és a kiemelő funkciója dominált. A választott korpusz jellege (vitaműsorok, országgyűlési felszólalások) nyilvánvalóan befolyásolta, hogy ez az értelmezési módja került elő a *hát*-nak. A vizsgált anyag azt mutatta, hogy a *hát* partikula a kérdések közül főként a retorikai kérdésekben és a vitázó kérdésekben fordul elő, s szerepe az interpretációs mechanizmus segítése: erősíti a kérdésnek az állításként való értelmezését, ezáltal jelzi a diskurzus-szegmens és a beszélő közti viszonyt, vagyis mutatja a beszélő attitűdjét. Ez azonban csupán a *hát*-hoz kötődő egyik lehetséges nyelvhasználati stratégia. Érdeemes volna még verbális konfliktus nélküli beszélnyelvi szövegekben is megvizsgálni a *hát* partikula előfordulását, és összevetni az egyes jelentéskörök gyakoriságát.

5. Összegzés

Dolgozatomban arra a kérdésre kerestem választ, hogy milyen nyelvhasználati stratégia köthető a *hát* diskurzusjelölő partikula használatához. A történeti és a szinkrón adatok azt mutatták, hogy a partikula a grammatikalizáció tipikus fázisain (vö. Abraham 1991: 373) ment keresztül: helyviszony kifejezése > időviszony kifejezése > logikai viszony kifejezése > diskurzusjelölő funkció. Napjainkra a helyhatározói használat már kikopott a nyelvből, az időhatározói funkció és a logikai viszony még használatos, legelterjedtebb azonban a diskurzusjelölői szerep.

A *hát*-hoz fűződő nyelvi babona és megbélyegzés ellenére is alkalmazzák a nyelvhasználók ezt az elemet, kihasználva a töltelékszó és egyéb funkcióit is. Már az 1660-as évekből adatható a *hát*-nak a diskurzusjelölői használata: a sárospataki hitvita kérdéseiben a vitatkozó felek saját arculatuk fenyegetettségét enyhítették a kérdésekben használt *hát* partikulával. A vitaműsorokból és országgyűlési jegyzőkönyvekből összeállított korpusz elemzése pedig azt mutatta, hogy a *hát* partikula a kérdések közül többnyire a retorikai és a vitázó kérdésekben jelenik meg, s az interpretációs mechanizmust segíti: nyomósító és kiemelő szerepe van, valamint felerősíti a kérdések retorikusságát.

Irodalom

- Abraham, W. 1991. The grammaticalization of the German modal particles. In: Heine, B., Traugott, E. C. (Hg.) *Approaches to grammaticalization*. Bd. 2. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins. 331–380.
- Antibárbars (= Simonyi Zs.) 1916. Németességek. *Magyar Nyelvőr*. 45. 252.
- Balázs J. 1963. Névmás-tanulmányok. In: Pais D.–Benkő L. Szótörténeti és szófejtő tanulmányok. *Nyelvtudományi Értekezések 38. szám*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 48–50.
- Bálint S. 1957. *Szegedi szótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bárcki G. et al. 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Benkő L. (főszerk.) 1991. *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Berrár J. 1957. *Magyar történeti mondattan*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Czuczor G. – Fogarasi J. 1864. *A magyar nyelv szótára 2. kötet*. Pest: Athenaeum.
- Csúry B. 1935. *Szamosháti szótár 1. kötet*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.

- Dér Cs. I., Markó A. 2007. A magyar diskurzusjelölők szupraszegmentális jelöltsége. In: Gecső T.–Sárdi Cs. (szerk.) *Nyelvelmélet – nyelvhasználat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 61–67.
- Ferenczy G., Ruzsiczky É. 1964. *Nyelvművelő levelek az Akadémia Nyelvtudományi Intézetének levelesládájából*. Budapest: Gondolat.
- Goffman, E. 1995: A homlokzatról: A rituális elemek analízise a társas interakcióban. In: Síklaki I. (szerk.) *A szóbeli befolyásolás alapjai II*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 3–31.
- Grétsy L., Kemény G. (szerk.) 1996. *Nyelvművelő kézikönyvtár*. Budapest: Auktor Könyvkiadó.
- Grétsy L., Kovalovszky M. (főszerk.) 1983. *Nyelvművelő Kézikönyv I*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Horváth J. 1952. Néhány XVI. századi írónk nyelvéről. *Magyar Nyelv*. 48. 7–8.
- Jucker, A. H. 1993. The discourse marker *well*: A relevance-theoretical account. *Journal of Pragmatics*. 19. 435–452.
- Juhász D. 1992. A kötőszók. In: Benkő L. (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 776–781.
- Kiefer F. 1988. Modal particles as discourse markers in questions. *Acta Linguistica Hungarica*. 38. 107–125.
- Klemm A. 1923. A lélektani magyarázatnak a mondatban való szerepe. *Magyar Nyelv*. 19. 111–117.
- Klemm A. 1940. *Magyar történeti mondat*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Kosztolányi Z. 1899. A felelés módjairól a népnyelvben. *Magyar Nyelvőr*. 28. 541–547.
- Kulcsár Á. 1999. A sárospataki hitvita 1660. szeptember 30. – október 1. (forrásközlés). In: Fazekas Cs. (szerk.) *Fiatal egyháztörténészek írásai*. Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék. 21–46.
- Ladányi P. 1961. Még egyszer a beszédöltelésekről. *Magyar Nyelvőr*. 85. 299–302.
- B. Lőrinczy É. 1988. *Új magyar tájszótár 2. E–J*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Németh T. E. 1998. A *hát, így, tehát, mert* kötőszók pragmatikai funkciójának vizsgálata. *Magyar Nyelv*. 94. 324–331.
- Rubinyi M. 1901. Adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához. *Magyar Nyelvőr*. 30. 116.
- Schirm A. 2007. A komplex kérdés mint nyelvhasználati stratégia. In: Sinkovics B. (szerk.) *LingDok 6. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 131–154.
- Schirm A. 2008a. A sárospataki hitvita nyelvi elemzése. In: Forgács T. – Büky L. (szerk.) *A nyelv-történeti kutatások újabb eredményei V*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem BTK – Magyar Nyelvészeti Tanszék. 161–167.
- Schirm A. 2008b. A *hát* diskurzusjelölő partikula használata. Elhangzott: 5. Semiotica Agriensis konferencia. Eger. Megjelenés alatt.
- Simonyi Zs. 1905. Helyes magyarság: a hibás kifejezések, a kerülendő idegen szók s a helyesírás szótárával. Budapest: Athenaeum.